

6. Соціо-гуманітарні, історико-культурні та правові аспекти розвитку суспільства в умовах глобалізації.

Козинець І.Г., ст. викладач кафедри
цивільного, господарського права та процесу
Струк Є.О., студент 3 курсу, група ППР 161,
юридичний факультет
Чернігівський національний технологічний університет
e-mail: iryana_8067@ukr.net

ФОРМИ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ РИМСЬКИХ ГРОМАДЯН

Проблема захисту прав посідає в цивілістиці одне із найважливіших місць. Право не вважали б правом, якщо б не було впевненості, що у випадку його порушення можна звернутися з вимогою за його захистом до державної влади. Судові органи, як представники державної влади, розглядають цю вимогу і у випадку визнання її обґрунтованою тим чи іншим способом усувають порушення. Саме тому захист прав і в системі римського приватного права, і в сучасних правових системах є одним із найважливіших інститутів.

За увесь час розвитку римського суспільства, держави і права було визнано дві форми захисту порушених прав римських громадян.

Перша найдавніша, це саморозправа з порушниками прав. Проте, у додержавні період розвитку Риму в таких випадках застосовувалися звичаї, за якими найсуворішим покаранням було виключення з роду. З розвитком суспільства, формою захисту приватних прав стає саморозправа, в основі якого лежав принцип таліону: око за око, зуб за зуб. Таким чином, приватні інтереси захищалися самостійно зацікавленими особами за допомогою військових поєдинків або шляхом розправи. Однак такий спосіб захисту породжував кровну помсту між родами.

Поступово питання захисту порушених прав стали вирішуватися централізовано. Спочатку це питання було віднесено до компетенції Rex (царя). Надалі рекси виробили систему викупів за заподіяну шкоду чужому майну. І, якщо спочатку, особі, якій було заподіяно майнову шкоду, надавалося право вибору або викуп, або вчинення відповідних дій кривднику, то в подальшому, майнова відповідальність за порушення приватних прав стає основною мірою відповідальності в приватному праві. Визнано, що з моменту становлення централізованого способу захисту порушених прав римських громадян, стала формуватися друга форма захисту – державна [1, с.183].

Але навіть у розвиненому римському праві ще зберігалися сліди саморозправи. Так дозволявся самозахист, тобто прийняття заходів щодо самостійного попередження або припинення насилля, яке загрожувало порушенням права. Однак, якщо порушувалось право, заборонялося застосовувати силу для його відновлення, за винятком тих випадків, коли невживання негайних заходів могло привести до значних втрат. Наприклад, не сплативши боргу, боржник намагався втекти. У такому випадку кредитор дозволялося його затримати і силою змусити сплатити борг. Проте, кредитор, який самовільно захопив річ боржника для задоволення своїх вимог, зобов'язаний був цю річ повернути. За винятком певних надзвичайних випадків самозахисту, захист прав від порушень здійснювався спеціальним органом – судом.

Необхідно також зазначити, що римське право знало і досудові способи захисту порушених прав, а саме: а) гарантія, яку дає одна особа іншій в тому, що вона виконає дане зобов'язання. Гарантія може бути добровільною або примусовою; б) право утримання речі до задоволення власником вимог кредитора; в) секвестр - передача речі третій особі до вирішення спору між двома особами із зобов'язанням віддати її тому, кому вона була присуджена. Якщо, незважаючи на вжиті заходи охорони, право все ж буде порушене, то за захистом свого порушеного права потерпілому належить звернутися до суду [2, с. 81].

У давньоримській практиці склалися два типи процесу, які були спрямовані на захист різних інтересів. У кримінальному процесі захищалися інтереси всього суспільства і призначалися покарання за дії, що їх порушують. Він розпочинався за ініціативою державних органів або окремих громадян, які в такому випадку представляли суспільство в цілому. Інший тип процесу - цивільний, він мав на меті захист приватних інтересів окремих осіб. Ініціювався даний процес заінтересованими особами, які прагнули захистити своє законне право [3, с. 118]. Саме цивільний процес буде розглянуто далі.

У ході еволюції римського цивільного процесу виділяють три його форми, які послідовно змінювали одна одну: 1) легісакційний процес (*legis actiones*); 2) формулярний процес (*per formulas*), 3) екстраординарний процес (*cognitiones extra ordinem*) [4, с. 34].

Стосовно суті процесів, насамперед, історично сформувався поділ процесу на дві фази (стадії): а) перед магістратом - *in iure*; б) перед суддею (*apud iudicem*).

Судова функція магістрату *in iure* полягала в обов'язку дати правильне юридичне формулювання спору сторін. На початкових етапах розвитку республіки, сторони повинні були користуватися усними формулами, суворо узгодженими з текстом законів, за чим і стежив претор і чому процес називався легісакційним (*legis actio*). Легісакційний процес відрізнявся суворим формалізмом і забезпечував захист лише в межах вузького кола випадків, котрі підпадали під букву закону.

З часом розвиток економічних і суспільних відносин став вимагати гнучкого процесуального захисту. У практиці перегринського претора (прийнятої згодом і міським претором) став складатися новий процес, що отримав назву формулярного від письмових формул, які претор давав судді як програму, і, разом з тим, директиви, на основі яких виносилися рішення по справі.

Перевага нового процесу полягала в тому, що претор не був зв'язаний буквою закону, а давав формулу або ж відмовляв у позові, виходячи з усіх конкретних обставин справи. З огляду на обставини, претор іноді відмовляв у позові, навіть коли згідно з законом його варто було б дати, і давав позов у випадках, не передбачених в законі.

Реформування судового процесу розпочалося у другій половині II ст. до н.е. з прийняттям закону Ебуція, яким вводилася нова форма процесу - *performulas*. Після прийняття у 17 р. до н.е. закону Юлія про судочинство процес по формулі став обов'язковим. Претор отримав можливість втручатися у розвиток права шляхом введення нових типів позовів для захисту нових відносин або розширювати сферу застосування існуючих позовів [5, с. 163].

Сторони викладали свої претензії та заперечення у вільній формі, а претор у відповідності до конкретних обставин спору обирав із зазначених у своєму едикті формул позовів необхідну. Така формула мала значення наказу претора на адресу судді, в якому він закликав суддю прийняти рішення з урахуванням зазначених у формулі принципів і умов. Найбільш поширеними були формули з такими складовими: 1) інтенція - полягала у заяві, твердженні позивача про приналежність йому певного права; 2) демонстрація - описувала підставу позову, ті юридичні факти, які породили право позивача і обов'язок відповідача; 3) кондемнація - надавала судді право осудити чи виправдати відповідача, якщо підтвердяться або не підтвердяться доводи позивача; 4) ад'юдикація - наділяла суддю повноваженнями присудити кожній із сторін окремі речі або права. Вказана частина характерна тільки для справ про поділ майна чи меж земельних ділянок. Судове рішення являлось підставою для примусового виконання і можливості подати позов про виконання судового рішення. Якщо в результаті цього позову особа, яка була присуджена до виконання, все ж таки не виконувала судове рішення, вона передавалась магістратом під владу кредитора [2, с.90]. Варто зазначити, що досить довго в римському праві складалося поняття про те, що позов можна пред'явити тільки протягом певного терміну (позовної давності). Це поняття з'явилося в римському праві в V ст. н.е. Початок позовної давності визначався моментом виникнення позовної заяви (утримання майна, неповернення позики), а після закінчення цього терміну, зникало і право подати відповідний позов.

В епоху імперії в 294 р н.е. Діоклетіан скасовує посаду претора, а разом з нею і формулярний процес. Так виникає екстраординарний процес. Перш за все зник розподіл процесу на дві стадії (in iure, in iudicio). Судові функції стали виконувати призначені державні чиновники: в Римі і Константинополі префекти міста, в провінціях - правителі провінцій. В їх канцелярії надходили позовні заяви в письмовій формі, за розгляд яких сплачувалося державне мито, розмір якого залежав від суми позову. Іноді судові функції здійснювали і самі імператори [6, с. 162]. Таким чином, процес був побудований на принципі державної влади, а не на угоді сторін. Держава забезпечувала виклик відповідача до суду. Розгляд справ втратив публічний характер: він проходило лише в присутності сторін або особливо почесних осіб. Процес став проходити в письмовій формі - вводиться протокол судового засідання. Вирок суду представляв вже наказ носія влади. Виникло й таке нововведення як можливість оскаржити рішення судді нижчої інстанції суддівському чиновнику більш високої інстанції, а в деяких випадках самому імператору. Вводиться контроль за виконанням рішення суду, тобто отримав розвиток інститут виконавчого провадження.

Отже, підсумовуючи викладене, можна прийти до висновку, що за увесь час розвитку Стародавнього Риму існувало дві форми захисту порушених прав римських громадян. За першої форми приватні інтереси захищалися самостійно зацікавленими особами за допомогою військових поєдинків або шляхом розправи, друга форма захисту – державна. По мірі розвитку держави, відбувалося послідовне розширення її втручання в приватний процес, поки на завершальній стадії цього історичного розвитку, до якого держава прийшла в юстиніанівську епоху, процес не став здійснюватися органами самої ж держави: то був уже не приватний захист, а державна функція, як у сучасних системах права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна. Римское право: базовый учебник. / Под ред. проф. В. А. Томсинова; перевод с македонского д. ю. н. проф. В. А. Томсинова и Ю. В. Филиппова. М.: ИКД «Зерцало-М», 2003. 448 с.
2. Орач Є. М., Тищик Б. Й. Основи римського приватного права: курс лекцій. К.: Юрінком Інтер, 2000. 272 с.
3. Підпригора, О.А., Харитонов Є.О. Римське право : підруч. 2ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
4. Новицкий И. Б. Римское право : учебник для академического бакалаврата. М.: Издательство Юрайт ; ИД Юрайт, 2015. 298 с. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/nov/08.php (дата звернення 5.11.2018)
5. Макарчук В. С. Римське приватне право: навчальний посібник. К.: Атіка, 2007. 455с.
6. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права : учебник / под общ. ред. Д. В. Дождева; пер. с итал. И. И. Маханькова. М.: Норма, 2007. 464 с.